

Dmitruk, Stefan

"Prawosławie w Sandomierzu i okolicy", P. Sławiński, Warszawa 2008 : [recenzja]

Res Historica 30, 193-199

2010

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

P. Sławiński, *Prawosławie w Sandomierzu i okolicy*, Warszawa 2008, s. 208.

Po monografiach dotyczących prawosławnego cmentarza w Sandomierzu¹ i parafii prawosławnych w Opatowie² nakładem Warszawskiej Metropolii Prawosławnej w 2008 roku ukazało się opracowanie autorstwa Piotra Sławińskiego pt. *Prawosławie w Sandomierzu i okolicy*. Monografia Sławińskiego wpisuje się w badania nad XIX-wieczną Cerkwią prawosławną funkcjonującą na ziemiach polskich co najmniej od IX wieku.

Autor recenzowanej książki – Piotr Sławiński – urodził się w 1968 roku w Sandomierzu. Jest absolwentem sandomierskiego II Liceum Ogólnokształcącego im. Tadeusza Kościuszki i Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach. W 2003 roku w Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach obronił rozprawę doktorską na temat „Szkolnictwo elementarne i średnie w Sandomierzu w latach 1815–1914”. Był nauczycielem w sandomierskich szkołach średnich, a obecnie jest wykładowcą Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej im. prof. Stanisława Tarnowskiego w Tarnobrzegu. Zainteresowania badawcze P. Sławińskiego koncentrują się na kwestiach szkolnictwa oraz zagadnieniach wyznaniowych w XIX wieku w rejonie Sandomierza. Dorobek naukowy pracownika tarnobrzezkiej wyższej szkoły obejmuje 9 opracowań naukowych³, zredagowanie zbioru artykułów naukowych⁴ i opublikowanie 21 artykułów naukowych.⁵

¹ P. Sławiński, *Cmentarz Prawosławny w Sandomierzu*, Sandomierz 1998.

² Idem, *Parafie prawosławne w Opatowie w latach 1778–1915*, Sandomierz 2006.

³ Idem, *Kościół Polskokatolicki w Sandomierzu*, Sandomierz 1997, s. 20; idem, *Sandomierski Zbór Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w R.P.*, Sandomierz 1997, s. 20; idem, *Zbór „Chrześcijańska Społeczność” w Sandomierzu*, Sandomierz, 1997, s. 20; idem, *Cmentarz Prawosławny w Sandomierzu*, Sandomierz 1998, s. 96; idem, *Collegium Gostomianum. Szkolnictwo średnie w Sandomierzu w latach 1915–1944*, t. III, Sandomierz 2002, s. 166; idem, *Cmentarze, groby i zbiorowe mogiły na wzgórzu świętopawelskim w Sandomierzu*, Sandomierz 2003, s. 8; idem, *Parafie prawosławne w Opatowie w latach 1778–1915*, Sandomierz 2006, s. 90; idem, *Cmentarz Katedralny w Sandomierzu*, Sandomierz 2007, s. 80; idem, *Szkoła Rzemieśniczo-Niedzielną w Sandomierzu w latach 1839–1906*, Sandomierz 2008, s. 84.

⁴ Idem, *Publikacja przygotowana i wydana dla uczczenia Jubileuszu 680-lecia Parafii Przybysławice 1326–2006*, red. P. Sławiński, M. Łuszczynski, W. Chmielewski, Sandomierz–Przybysławice 2007, s. 17–87.

⁵ Idem, *Sandomierski pomnik „cara oswobodziciela”*, „Sandomierz”, R. 1992, nr 3, s. 17–18; idem, *Z dziejów szkolnictwa średniego w Sandomierzu w latach 1773–1939*, „Pamiętnik Sandomierski”, R. 1995, t. II, s. 79–85; idem, *Sylwetka ks. Bazylego Narbuta*, „Zeszyty Sandomierskie”, 3/1995, s. 17–18; idem, *Sykulski Kazimierz*, [w:] *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce R-Ż*, Lublin 1995, s. 97–98; idem, *Fundusz na utrzymanie ubogich chłopców zwanych fijołkami w Sandomierzu*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, T. XC, 11–12/1997, s. 554–556; idem, *Rezydencje biskupów sandomierskich*, „Zeszyty Sandomierskie”, R. VI, 9/1999, s. 67–68; idem, *Pedagog i autor podręczników Antoni Celichowski (1818–1909)*, „Zeszyty Sandomierskie”, R. VII, 11/2000, s. 36–37; idem, *Ks. Jan Kanty Gajkowski – organizator szkolnictwa sandomierskiego w czasie I wojny światowej*, [w:] *Ks. Jan Kanty Gajkowski (1866–1919). Kapłan – pisarz – społecznik. Materiały z sesji Sandomierz, 22 października 1999 r.*, red. K. Burek, Sandomierz 2000, s. 75–81; idem, *Szkoły funkcjonujące w gmachu Collegium Gostomianum. Tradycja i rzeczywistość*, [w:] *400 lat Collegium Gostomianum. Materiały z sesji naukowej*, Sandomierz 2002, s. 51–63; idem, *Absolwentki i grono pedagogiczne Szkoły Maryjskiej z 1907 roku*, „Zeszyty San-

Twórca omawianej monografii postawił za cel zaprezentowanie dziejów parafii prawosławnych w Opatowie, Zawichoście, a następnie w Sandomierzu. Jak sam pisze, książka „[p]orusza problematykę obejmującą zagadnienia religijne, społeczne i polityczne”.⁶ Realizując zamierzony cel badawczy, sandomierski naukowiec ustalił ramy chronologiczne opisywanego zagadnienia. Datą wyjściową do rozważań jest rok 1778, data końcowa zaś to rok 1915. Takie ramy chronologiczne są słuszne, gdyż pierwsza data oznacza rok powstania parafii w Opatowie, natomiast rok 1915 – to czas bieżęństwa, czyli ewakuacji ludności rosyjskiej zamieszkującej Kraj Przywiślański do Rosji i zamarcie życia parafialnego ludności prawosławnej w Sandomierzu. Historyk przeprowadził kwerendę w 8 archiwach⁷, kwerendę czasopiśmienniczą oraz wykorzystał źródła pamiętnikarskie i opracowania naukowe. Na materiał badawczy złożyły się czasopisma, źródła normatywne, wspomnienia i pamiętniki, relacje, różnego rodzaju spisy rosyjskie z XIX wieku, raporty władz rosyjskich oraz literatura historyczna. Uzupełnieniem materiału źródłowego mogły być akty normatywne w postaci *Połnogo Sobranija zakonow Rossijskoj Imperii s 1649 g.*⁸ Zbiór dokumentów rosyjskiego systemu prawnego pomógłby Autorowi rozwikłać kwestie dotyczące usankcjonowania prawnego wyznania prawosławnego w Cesarstwie Rosyjskim, zrozumienia zagadnienia związanego z małżeństwami mieszanymi w XIX-wiecznej Rosji.

domierskie”, R. IX, 16/2002, s. 55–57; idem, *Cmentarze – świadectwem przeszłości*, [w:] *Wiara a kultura*, red. ks. J. Zimny, Sandomierz 2004, s. 53–68; idem, *Parafia pod wezwaniem Nawrócenia św. Pawła Apostoła w Sandomierzu w latach 1809–1939*, [w:] *Parafia pod wezwaniem Nawrócenia św. Pawła Apostoła w Sandomierzu. Materiały z sesji naukowej Sandomierz, 15 maja 2004 r.*, red. K. Burek, Sandomierz 2004, s. 69–111; idem, *Spółeczność rosyjska w Sandomierzu na początku XX wieku. W 90. rocznicę bieżęństwa*, „Zeszyty Sandomierskie”, R. XII, 20/21/2005, s. 40–46; idem, *Nauczanie religii rzymskokatolickiej w szkołach elementarnych w Sandomierzu w latach 1820–1914*, „Studia Sandomierskie”, R. XIII (2006), z. 1, s. 5–20; idem, *Rosjanie w szkołach Sandomierza (1866–1915)*, [w:] *Ważna obecność. Przedstawiciele państw i narodów europejskich wśród mieszkańców Międzyrzecza Bugu i Pilicy w XVII–XIX wieku. Materiały sesji naukowej, Radom, 30 listopada 2006 r.*, red. A. Górak i K. Latawiec, Radzyń Podlaski–Radom 2006, s. 253–276; idem, *O prywatnych żeńskich szkołach średnich funkcjonujących w Sandomierzu w I połowie XIX w.*, „Zeszyty Sandomierskie”, R. XIV, nr 24, wrzesień 2007, s. 27–29; idem, *Cerkiew szkolna p.w. Św. Mikołaja Cudotwórcy w gmachu kolegium pojezuickiego w Sandomierzu*, [w:] *Cudze chwalecie, swego nie znacie, czyli Sudomiria 2007. Materiały sesji naukowej odbytej w dniach 21–24 września 2007 roku w I Liceum Ogólnokształcącym Collegium Gostomianum w Sandomierzu*, Sandomierz 2007, s. 111–125; idem, *Związki z Sandomierzem Świętego Tichona, Patriarchy Moskwy i Wszzechrusi*, „Zeszyty Sandomierskie”, R. XIV, 25/2007, s. 47–49; idem, *Czym jest „Mabinogion”*, [w:] *Mabinogion. Cztery gałęzie Mabinogi*, Sandomierz 2008, s. 106–109; idem, *Słowo o „Słowie...”*, [w:] *Słowo o wyprawie Igora*, Sandomierz 2008, s. 87–88; idem, *Pograniczna cerkiew Św. Mikołaja Cudotwórcy w Nowym Brzesku*, „Cerkiewny Wiestnik”, 1/2008, s. 34–40.

⁶ Idem, *Prawosławie w Sandomierzu...*, s. 9.

⁷ Kwerenda objęła Archiwum Diecezjalne w Sandomierzu, Archiwum Instytutu Meteorologii i Gospodarki Wodnej oddział w Krakowie, Archiwum Klasztoru św. Jakuba Apostoła ojców Dominikanów w Sandomierzu, Archiwum Państwowe w Radomiu, Archiwum Państwowe w Sandomierzu, Archiwum Urzędu Stanu Cywilnego w Sandomierzu, Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej w Warszawie i Muzeum Okręgowe w Sandomierzu.

⁸ *Połnoje Sobranije zakonow Rossijskoj Imperii s 1649 g.*, t. IV – t. XL, Petersburg 1830–1867.

Zebrany materiał badawczy umożliwił napisanie tekstu podzielonego na 7 rozdziałów. W pierwszym rozdziale P. Sławiński nakreślił rys historyczny prawosławia na ziemi sandomierskiej.⁹ Następnie badacz poruszył problemy: duchowieństwa¹⁰, wiernych¹¹, szkolnictwa rosyjskiego¹², scharakteryzował prawosławną społeczność Sandomierza¹³ i opisał cmentarze prawosławne w Zawichoście, Opatowie, Staszowie i wspomnianym Sandomierzu.¹⁴ Najbardziej wartościową częścią omawianej monografii są „Raport nauczyciela W. Żuka z 5 września 1910 r.”¹⁵ oraz „Katalog zachowanych prawosławnych nagrobków (stan na 25 kwietnia 2007 r.)”.¹⁶ Oba wymienione teksty tworzą *Aneks*. Na uwagę zasługują też *Indeks nazwisk*, *Indeks nazw geograficznych* i *Spis tabel*.¹⁷

Rozdziały zachowują odpowiednie proporcje w pracy. Jednym z jej mankamentów jest brak zakończenia w języku polskim. O ile pojawiają się podsumowania książki w języku rosyjskim i angielskim¹⁸ – co naturalnie wzbogaca pozycję – o tyle autor nie napisał i nie wyciągnął wniosków końcowych w polskojęzycznej części monografii. Jest to niewątpliwym minusem opracowania dekomponujące dzieło.

W książce *Prawosławie w Sandomierzu...* opublikowano zdjęcia budynków świątyń, ikon, utensyli, portretów zbiorowych wiernych z sandomierskiej parafii. Część materiału zdjęciowego pochodzi z archiwów, część fotografii – głównie dotyczą współczesnych wyobrażeń wspomnianych źródeł historycznych – jest autorstwa badacza. Warto dodać, że plany zawierające współczesne kwatery prawosławne w Zawichoście, Sandomierzu i Opatowie¹⁹ Autor wykonał własnoręcznie. Niewątpliwie mapy są cenne dla współczesnych badaczy przeszłości oraz historyków sztuki sakralnej.

Skoro mowa o fotografii i planach cmentarza, warto zwrócić uwagę na bezcenny, wspomniany wyżej, *Aneks*. Jak wspomniałem, *Aneks* zawiera dwa źródła. Pierwszym źródłem jest przetłumaczony przez autora książki raport nauczyciela Włodzimierza Żuka z wizyty abp. warszawskiego i przywiślańskiego Mikołaja (Ziorowa) w dniach 1–2 września 1910 roku w cerkwi prawosławnej w Sandomierzu. Tłumaczenie zawiera błędy merytoryczne. Wśród prawosławnych nabożeństw nie ma pojęcia „nabożeństwa wotywnego” oraz „arcypasterskiego nabożeństwa”.²⁰ Termin „nabożeństwo wotywne” powinien być przetłumaczony jako „molebień”. Zgodnie z nauką Cerkwi prawosławnej molebny są sprawowane w różnych intencjach – np. molebny błagalne, dziękczynne, do świętych, Bogurodzicy, w intencji chorego itp.²¹ W tłumaczeniu należało użyć terminu „nabożeństwo

⁹ P. Sławiński, *Prawosławie w Sandomierzu...*, s. 11–34.

¹⁰ *Ibid.*, s. 53–62.

¹¹ *Ibid.*, s. 63–74.

¹² *Ibid.*, s. 75–84.

¹³ *Ibid.*, s. 89–112.

¹⁴ *Ibid.*, s. 113–126.

¹⁵ *Ibid.*, s. 135–134.

¹⁶ *Ibid.*, s. 137–194.

¹⁷ *Ibid.*, s. 199–208.

¹⁸ *Ibid.*, s. 195–198.

¹⁹ *Ibid.*, s. 139, 140, 149, 186, 187.

²⁰ *Ibid.*, s. 135.

²¹ Szerzej na temat klasyfikacji prawosławnych nabożeństw: K. Bondaruk, *Nauka o nabożeństwach prawosławnych*, Białystok 1987.

dziękczynne”. Drugi termin – „arcypasterskie nabożeństwo” – należało przetłumaczyć jako nabożeństwo sprawowane przez arcybiskupa, gdyż żadne prawosławne nabożeństwo nie jest czyjąś własnością. Uważam, że bardzo wartościowa jest druga część *Aneksu*, czyli *Katalog zachowanych prawosławnych nagrobków*. Spis nagrobków z samego Sandomierza i okolicznych cmentarzy opisuje 89 nagrobków Rosjan. *Katalog...* składa się z nagłówka, zdjęcia i opisu nagrobku, inskrypcji w języku rosyjskim, tłumaczenia inskrypcji na język polski zawartej w stosownym przypisie. *Katalog...* został wzbogacony autorskimi planami cmentarzy w poszczególnych miejscowościach. To wtórne źródło historyczne należy do cennych informacji na temat prawosławnych mieszkańców Sandomierszczyzny. *Katalog...* może stać się inspiracją do badań nad sztuką kamieniarską dla historyków sztuki, a także może umożliwić konserwację i ochronę zabytkowych pomników przed zniszczeniem.

Należy zwrócić uwagę na kilka błędów w książce. Pisząc o obrzędku słowiańskim oraz roli Sandomierza w metropolii słowiańskiej²², należało wykorzystać pozycje Jerzego Klingera²³, Zbigniewa Dobrzańskiego²⁴ czy Jerzego Umińskiego.²⁵ Do tekstu wdarły się ruscyzmy. Przykładem jest użycie słowa „wikastwo”²⁶ zamiast „wikariat”, pisanie zrusycysowanych pojęć cerkiewnych²⁷: „amwon” zamiast „ambona”, „altar” zamiast „część oltarzowa”, „prestoł” zamiast „oltarz”, „potir” zamiast „kielich”, względnie „czaszka”, „ikony chramowyje” zamiast „ikony danej cerkwi”, spolszczenie rosyjskojęzycznych imion kapłanów czy hierarchów²⁸, przestawiony szyk w wyrazach.²⁹

W pozycji występują też błędne terminy liturgiczne. „Ikony chramowyje” nie są „ikoną szczególnie czczoną na danym terenie świętego”.³⁰ Zgodnie z nauką Cerkwi prawosławnej ikony świątynne to ikony przedstawiające wizerunek wezwania świątyni. Mogą do niej należeć – wizerunki świętych, świąt cerkiewnych, Bogurodzicy czy Jezusa Chrystusa. Kolejnym błędnym terminem jest pojęcie „prazdniki”.³¹ To pojęcie oznacza święto, a nie, jak czytamy, „ilustrujące sceny z Ewangelii wielkie święta Roku Kościelnego – Pańskie i Maryjne”.³²

Twórca książki nie wyjaśnił pojęć w znajdujących się w tekście. Zarzut dotyczy terminu „Cerkiew prawosławna grecko-rosyjska”.³³ W tym czasie nie było podwójnej

²² P. Sławiński, *Prawosławie w Sandomierzu...*, s. 11.

²³ J. Klinger, *Nurt słowiański w początkach chrześcijaństwa polskiego*, Białystok 1998.

²⁴ Z. Dobrzański, *Obrządek słowiański w dawnej Polsce*, cz. I–III, Warszawa 1989.

²⁵ J. Umiński, *Obrządek słowiański w Polsce IX–XI wieku i zagadnienie drugiej metropolii polskiej w czasach Bolesława Chrobrego*, „Roczniki Humanistyczne KUL”, t. 4, z. 4, s. 3–5.

²⁶ P. Sławiński, *Prawosławie w Sandomierzu...*, s. 15.

²⁷ *Ibid.*, s. 36–42.

²⁸ Przykładami są: kapłan Michaił Pigulewski – zamiast Michał (P. Sławiński, *Prawosławie w Sandomierzu...*, s. 14), abp Antoni Rafalski (*ibid.*, s. 16) – zamiast abp Antoni (Rafalski).

²⁹ *Ibid.*, s. 21, przyp. 32. W przypisie wkradł się błąd – zamiast „Sandomierska Brygada Wydzielonego Korpusu Pogranicznej Straży” powinno być „Sandomierska Brygada Wydzielonego Korpusu Straży Pogranicznej”.

³⁰ *Ibid.*, s. 41.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibid.*, s. 66.

obediencji na ziemiach polskich. Mogła być rosyjska Cerkiew prawosławna lub grecka Cerkiew prawosławna. Nie można też tłumaczyć – mimo że w źródłach historycznych dotyczących nazwy parafii prawosławnych na ziemiach polskich w latach dwudziestych–czterdziestych XIX wieku występuje termin „grecko-rosyjski” – że prawosławie jest greckie bądź rosyjskie. Wówczas dojdziemy do błędnych wniosków myślowych. Kolejnym terminem jest „protojerej”.³⁴ „Protojerej” nie jest – jak się dowiadujemy z omawianej książki – tytułem, tylko nagrodą przyznawaną duchownym prawosławnym.³⁵ Pojęcie „zakrystianin”³⁶ nie występuje w terminologii prawosławnej. Najprawdopodobniej Autorowi chodzi o pojęcie „ponomara”, czyli osobę odpowiedzialną za bicie w dzwony oraz podawanie kadzielnicy, świec podczas nabożeństwa.³⁷ Z kolei słowo „odkomenderować”³⁸ stosuje się raczej w stosunku do oficerów i żołnierzy oraz jednostek wojskowych niż do osób duchownych. Kapłana można raczej „oddelegować”. Tajemnicze i niewyjaśnione pozostało pojęcie „raskolnik”³⁹ (*nota bene* rusycyzm). W XIX wieku w rosyjskiej Cerkwi prawosławnej były dwa odłamy rozłamu, a nie jak chce Autor „raskołu”. Przez pojęcie rozłamu należy rozumieć staroobrzędowców, których dzielimy na „popowców” i „bezpopowców”.⁴⁰ Słowo „rota”⁴¹ także jest rusycyzmem. Historiografia wojskowa w przypadku XIX wieku stosuje słowo „pułk”.

Autor, pisząc na temat wzrostu demograficznego wiernych parafii cerkwi komór celnych w Kraju Przywiślańskim⁴², poza samym opisem zjawiska, nie uzasadnia, dlaczego powstała taka tendencja demograficzna.

Również nieuzasadnioną częścią pracy jest szczegółowy opis wnętrza świątyni, utensyli używanych w nabożeństwach cerkiewnych, części składowych nabożeństw, ikon⁴³, w nazwach których, jak wspomniałem, znajdują się liczne błędy merytoryczne.

Dodatkowo podział prawosławnego nabożeństwa został źle przedstawiony. Autor dzieli prawosławną liturgię – a nie „mszę świętą”⁴⁴, jak błędnie czytamy w pracy – na liturgię słowa i liturgię eucharystyczną. Prawosławna liturgia dzieli się na proskomidię, liturgię katechumenów i liturgię wiernych.⁴⁵

Podczas śledzenia treści książki nasuwa się teza, iż Cerkiew prawosławna była narzędziem w polityce rusyfikacyjnej prowadzonej przez władze cywilne w Petersburgu. Jednym ze skutków prowadzenia takiej polityki był – co słusznie jest podkreślone w opra-

³⁴ *Ibid.*, s. 56.

³⁵ G. Szymga, *Nagrody duchownych*, [w:] http://cerkiew.pl/index.php?id=prawoslawie&a_id=182 z 19 stycznia 2009 r.

³⁶ P. Sławiński, *Prawosławie w Sandomierzu...*, s. 60.

³⁷ P. Makal, A. Markowsa, M. Wawreniuk, *Hierarchia cerkiewna*, [w:] http://www.cerkiew.pl/index.php?id=prawoslawie&a_id=248 z 19 stycznia 2009 r.

³⁸ P. Sławiński, *Prawosławie w Sandomierzu...*, s. 59.

³⁹ *Ibid.*, s. 66.

⁴⁰ Szerzej na ten temat: I. Smolicz, *Istoria Russkoj Cerkwi. 1700–1917*, cz. 2, Moskwa 1997, s. 116–134.

⁴¹ P. Sławiński, *Prawosławie w Sandomierzu...*, s. 68.

⁴² *Ibid.*, s. 20.

⁴³ *Ibid.*, s. 36–42.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 36.

⁴⁵ P. Evdokimov, *Prawosławie*, Warszawa 2003, s. 269.

cowaniu – spadek ślubów mieszanych wyznaniowo, co odbiło się na liczbie zawieranych małżeństw w sandomierskiej parafii prawosławnej.⁴⁶ Co prawda w rozdziale *Prawostawni w społeczności sandomierskiej* dowiadujemy się, że kasata zakonów „[p]rzez Polaków została odebrana jednoznacznie: walka z Kościołem rzymskokatolickim to walka z polskością. Konsekwencją konfliktu narodowego między Rosjanami i Polakami stał się konflikt wyznaniowy między prawosławnymi i katolikami”⁴⁷, ale nie jest to pełne rozwinięcie wspomnianego problemu badawczego. Monografia nie przynosi – choć daje oznaki, by podjąć w przyszłości to zagadnienie naukowe – jednoznacznego potwierdzenia lub obalenia powyższej tezy.

Autor klarownie wypowiada się na temat polityki rusyfikacyjnej prowadzonej przez władze. Jego pogląd jest jednoznaczny – rusyfikację prowadziły władze dzięki: zaognieniu relacji między Polakami i Rosjanami w Kraju Przywiślańskim, prowadzeniu walki z unitami⁴⁸, poszukiwaniu przez ideologów rosyjskich związków miejscowej ludności z prawosławiem, pisaniu antypolskich artykułów przez Rosjan mieszkających w Sandomierzu, propagowaniu narodowego, rosyjskiego stylu w architekturze czy też prowadzeniu nauki w języku rosyjskim w sandomierskich szkołach.⁴⁹

Oprócz wymienionych działań rusyfikatorskich prowadzonych przez urzędników zostały opisane postawy Rosjan sprzeciwiających się oficjalnej polityce władz. Należy zaliczyć do nich: zawierane w Sandomierzu i okolicach małżeństwa mieszane, koleżeńskie relacje uczniów szkół sandomierskich pochodzenia polskiego i rosyjskiego, udział rosyjskich uczniów w organizacjach konspiracyjnych, okazywanie szacunku niektórym Rosjan wobec kultury polskiej, sfinansowanie budowy kościoła w Wiązownicy i kaplicy we wsi Osiek przez Rosjanina – gen. Aleksandra Pogodina.⁵⁰

Podjęcie rozważań na temat rusyfikacji prowadzone przez sandomierskiego historyka jest jednym z najbardziej wyważonych wątków badawczych w monografii. Daje to finalny efekt w postaci zrównoważonych zdań i tez – mimo iż nie są one do końca rozwinięte. Nadaje to pracy cechy obiektywizmu. Z pewnością sam wątek rusyfikacji i roli, jaką odegrała w niej rosyjska Cerkiew prawosławna, należy rozwinąć w osobnych i rzetelnych badaniach naukowych opartych na archiwaliach oraz źródłach pamiętnikarskich i prasoznawczych. Być może na takie finalne badania należy jeszcze poczekać, w poszczególnych pracach badawczych zaś dotyczących różnych aspektów funkcjonowania społeczności rosyjskiej w Kraju Przywiślańskim od lat sześćdziesiątych XIX wieku do wybuchu I wojny światowej wspomniana kwestia zostanie poruszona i rzetelnie omówiona.

W *Prawostawiu w Sandomierzu...* znajdziemy błędy językowe. Do głównych wad językowych należy zaliczyć błędy stylistyczne. Wśród zdań niepoprawnych stylistycznie należy wyróżnić następujące konstrukcje: „Miał on [kościół] znajdować się w centrum, przyszłego rozbudowanego w kierunku zachodnim miasta”⁵¹, „Znajdował się przy wojsku

⁴⁶ P. Sławiński, *Prawostawie w Sandomierzu...*, s. 68.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 92–93.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 99. P. Sławiński nie omawia tego, jakie były „ideologiczne argumenty” władz w walce z unitami.

⁴⁹ *Ibid.*, s. 92–106.

⁵⁰ *Ibid.*, s. 97–105.

⁵¹ *Ibid.*, s. 44.

ochraniającym granicę Galicji przed napadem Węgrów w 1849 roku⁵² i „Chcąc założyć rodzinę byli oni niejako «skazani» na kobiety wyznania rzymskokatolickiego”⁵³.

Do wspomnianych wyżej zalet – *Aneksu*, reprodukcji zdjęć, opublikowania planów cmentarzy, wydrukowania indeksów – należy dodać, iż P. Sławiński opracował tabele dotyczące zjawisk demograficznych. Tabele dotyczą liczby wiernych w cerkwiach komór celnych w i pogranicznych, przynależności wyznaniowej mieszkańców Sandomierza między 1860 a 1916 rokiem, wyznania uczniów szkół w Sandomierzu w latach 1865–1908, urodzin, chrztów i zgonów w parafiach prawosławnych w Zawichoście i Sandomierzu, pochodzenia społecznego parafian w cerkwiach w Zawichoście i Sandomierzu w latach 1852–1914, a także liczby uczniów szkół prawosławnych w Sandomierzu między 1907 a 1914 rokiem.⁵⁴ Plussem omawianej pozycji jest opis współczesnych ruchomych pamiątek po świątyniach prawosławnych w Sandomierzu.⁵⁵

Prawosławie w Sandomierzu... Piotra Sławińskiego, pomimo pewnych niedociągnięć merytorycznych i językowych oraz dekompozycji pracy, zasługuje na uwagę historyka, który zajmuje się badaniami nad wyznaniem zamieszkującymi ziemie polskie bądź prowadzi badania dotyczące społeczności rosyjskiej w Królestwie Polskim i Kraju Przywiślańskim, a także dla badacza XIX-wiecznej historii ziem polskich. Z pewnością jest uzupełnieniem istniejącego stanu wiedzy nad Sandomierzem z okresu XIX i początku XX stulecia. Pozycję można polecić jako pewien wzorzec wydawania publikacji historycznej – posiada bowiem indeksy, aparat naukowy, tabelaryczną część pracy, mapy i materiał fotograficzny. Takie cechy opracowania są rzadkością w publikowanych współcześnie książkach historycznych. Monografia próbuje obalić istniejący stereotyp o funkcjonowaniu społeczności rosyjskiej i prawosławnej w XIX wieku jako grupie osób realizujących politykę rusyfikacyjną prowadzoną przez władze Cesarstwa Rosyjskiego. Czy jest to udana próba? Na to pytanie należy odpowiedzieć, sięgając po pracę Piotra Sławińskiego.

Stefan Dmitruk

⁵² *Ibid.*, s. 56.

⁵³ *Ibid.*, s. 67.

⁵⁴ P. Sławiński, *Prawosławie w Sandomierzu...*, s. 19, 25, 62, 64, 70, 88.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 51.